

باسمه تعالی

آسیب های فضای مجازی برای نوجوانان و راهکارهای پیشگیری

محبوبه اکبری*

چکیده

زندگی اجتماعی انسان ها در دوران جوانی، دوره ای حیاتی و تاثیرگذار است که بر مسیر سپری کردن با چالش ها و فرصت ها در آینده تعیین کننده است. در این دوره، جوانان با ماجراها، تصمیم ها و تجربیاتی روبرو می شوند که می توانند به شکل دهی شخصیت و زندگی شان تاثیرگذار باشند. طبق بررسی ها، عدم مدیریت فضای مجازی موجب آسیب های متعدد اخلاقی و رفتاری به خصوص در کودکان و نوجوانان خواهد شد. استفاده از فضای مجازی علیرغم اینکه دارای فرصت های فراوانی است و باعث سهولت امور خواهد شد، در صورت عدم مدیریت صحیح و رها ساختن آن، باعث بروز نتایج ناگوار و آسیب های متعددی به خصوص برای کودکان و نوجوانان خواهد داشت. پس باید به این مقوله توجه ویژه ای شود و اگر به درستی مدیریت نشود تبعات نامطلوبی برای نوجوانان در زندگی شخصی - تحصیلی و اجتماعی - اعتقادی - دینی خواهد داشت.

واژگان کلیدی: آسیب ها، فضای مجازی، نوجوانان

* طلبه سطح ۲ حوزه فاطمه الزهرا (سلام الله علیه)

از آسیب‌های اجتماعی نوپدید آسیب فضای مجازی بر نوجوانان در زمان کنونی می‌باشد. وابستگی به این فضا موجب اختلال در روابط خانوادگی و شکاف نسل‌ها و کم‌رنگ شدن ارزش‌های می‌گردد؛ اتلاف وقت و گوشه‌گیری از اجتماع و افسردگی موجب ایجاد گسیختگی عاطفی نوجوان می‌شود. همچنین مداومت کاربران فضای مجازی تبعات زیانباری را برای قوای جسمی آنان به دنبال می‌آورد. انحراف از ارزش‌های واقعی به جهت وجود شبهات فکری تضعیف باورهای دینی و تردیدهای بی‌پاسخ موجب خرافه‌انگاری دین و گرایش به امور باطل از مهمترین آسیب فضای مجازی محسوب می‌گردد. لذا شناخت دقیق آسیب‌های فضای مجازی بر نوجوانان از مسائل ضروری می‌باشد رسانه یکی از ابزارهایی است که می‌تواند ارزش‌ها، باورها و معیارهای مذهبی و ملی را دگرگون سازد؛ زیرا قادر است با برنامه‌ریزی‌های دقیق و کنترل شده، اندیشه‌های مردم یک جامعه را شکل داده، رفتار آنان را به سمت و سوی دلخواه سوق دهد. این امر در دنیای امروز که آموزه‌های غربی سعی دارد جایگزین آموزه‌های ناب اسلامی شود، ملموس‌تر است؛ چرا که توانسته‌اند روابط عاطفی و چهره به چهره را کمرنگ کنند و مردم را بیش از پیش تحت تأثیر رسانه‌های جمعی قرار دهند. فضای سایبر روش نوینی از فضای روابط اجتماعی است با این که زیاد از وجود آن نمی‌گذرد، اما به خوبی توانسته در زندگی مردم جا باز کند و همه‌سنین را تحت تأثیر قرار دهد. به همین علت کاربران فضای مجازی از گروه‌های اجتماعی متفاوت در این فضا گرد هم آمده‌اند و می‌توانند بدون محدودیت در هر کجا که باشند و با هر نقطه‌ای از جهان که بخواهند ارتباط برقرار کنند بر همین اساس؛ گرچه گسترش اینترنت و دسترسی همگان به فضای مجازی، آثار مثبت فراوانی داشته است؛ اما آسیب‌ها و تأثیرات منفی آن بسیار بیشتر است. سایت‌های ترویج فساد و فحشا و ضد دینی، نشانگر هدفمندی دقیق دشمنان اسلام برای ایجاد انحراف در مخاطبان، به خصوص نسل جدید است. آنان به این واقعیت دست یافته‌اند که مراجعه مکرر به برنامه‌های شهوانی باعث دوری از راه حقیقت و در نهایت، فرو رفتن در گمراهی می‌شود. اعتیاد به فضا مجازی و محصولات آن، یکی از جدیدترین انواع اعتیاد به شمار می‌آید. اعتیاد به فضای مجازی یک رفتار غلط و افراطی است که کاربران را مجاب می‌کند، مدت زمان زیادی را در فضای نت سپری کنند. با وجود آنکه در بیشتر مواقع، افراد متوجه اعتیادشان به این فضا نمی‌شوند، ولی استفاده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی نیز مانند سایر انواع اعتیاد می‌تواند بر عملکرد کاربران در طول روز تأثیر بگذارد و به عاملی مخل برای زندگی تبدیل شود. از اینترنت به عنوان یکی از بزرگترین «زمان‌خور» های زندگی اجتماعی نیز یاد می‌شود. «زمان‌خور» یکی

از اصطلاحاتی است که به خصوص مدیران در مباحث مربوط به مدیریت زمان آن را مورد بررسی قرار می‌دهند. زمان‌خور اصولاً عاملی است که افراد را از انجام کار خود باز می‌دارد و سرعت و کیفیت عملی آن‌ها را دچار اغتشاش می‌کند. از خواب، ترافیک، صحبت‌های تلفنی، تماشای تلویزیون و اینترنت، به عنوان زمان‌خورهای بزرگ یاد می‌شود.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- آسیب شناسی

آسیب به معنای زخم کوب، ضرب، نقص یا شکستگی که به سبب ضربت و زخم پیدا شود به معنای تماس و سایش، اضطراب و تشویش و دلوپسی است.^۱

در این تحقیق آسیب به معنی آنچه سبب فساد و تباهی است؛ مورد استفاده قرار می‌گیرد. «واژه شناسی» هرگاه به صورت ترکیب با کلمه دیگر و پسوند شدن همراه یک واژه بیاید؛ به معنای شناسایی و آگاهی به کار می‌رود.^۲ آسیب شناسی^۳ در اصطلاح به آن دسته از علل و اختلالاتی اطلاق می‌شود که وجودشان تداوم و حرکت پدیده‌ای را تهدید می‌کند و آن را از رسیدن به اهداف و آرمانش باز می‌دارد و یا از کارایی لازم می‌اندازد.

برخی در تعریف آسیب گفتند: منظور از آسیب عاملی است که سبب اختلال ناهنجاری‌ها و آفت در پدیده‌ها می‌شود و گاهی به خود اختلالات آسیب گفته می‌شود.^۴ بنابراین آنچه ما از واژه ی آسیب شناسی در نظر داریم اصطلاحی است که در ترجمه واژه ی پاتالوژی است. در فرهنگ دینی واژه ی آفت بار معنایی «آسیب» دارد. آفت یعنی آنچه سبب فساد، تباهی، خرابی و بیماری است.^۵ خسارت و زبانی که از بیرون و درون بر امور معنوی یا مادی وارد می‌شود آفت می‌گویند.^۶

^۱ علی اکبر دهخدا، لغت نامه زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی تهران، انتشارات دانشگاه ۱۳۷۷، ج ۱

^۲ همان، ج ۱۷، ص ۱۸۹۵

^۳ آسیب شناسی (Pathology) مبحث مطالعه علل بیماری و عوارض و علائم غیر عادی است که از علوم پزشکی به علوم اجتماعی وارد شده است. عباس آریانپور، منوچهر آریانپور فرهنگ دو جلدی دانشگاهی

انگلیسی فارسی، ج ۲ انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۳، ص ۱۵۶۹

^۴ محمد علی، حاجی، آسیب شناسی تربیت دینی دانش نامه امام علی علیه السلام زیر نظر علی اکبر رشاد ج

۴، قم دار ال حدیث، ص ۴۳۳ ۱۳۸۷،

^۵ اسماعیل، جوهری، صحاح اللغة تحقیق احمد عبد العفور العطار، ج. بیروت: دار العلم الملايين (۱۳۷۶)، ص

۱۳۲۳

^۶ ابن منظور، لسان العرب، ج ۹ بیروت، دار الصاد، ۱۴۱۴، ص ۱۶

فرهنگ نویسان فارسی زبان آفت را چنین معنا می‌کنند، آفت آنچه مایه ی فساد و تباهی می گردد.^۷

۲-۱- فضای مجازی

فضای مجازی از دو مفهوم «فضا» و «مجاز» تشکیل شده است پس بهتر است برای درک روشن تر ابتدا به مفهوم واژگانی آن بپردازیم. فضای مجازی در واقع محیطی تشکیل شده از شبکه های آنلاین رایانه ای که به مبادله اطلاعات با یکدیگر می پردازد.^۸

۱-۲-۱- فضا

فضا از (فضو) گرفته شده است (فضا بخصو فضاء و حضوراً المكان) آنجا گشاد و جادار و پهناور شد (خالی و تهی شد).^۹

این واژه برای فضاهای متفاوتی آورده شده است فضای خالی از هر نوع موجود با قابلیت حرکت فضای خالی از سازه ها و ساختمان ها جو خارج از زمین دوره زمانی زمان اوقات فراغت فضایی که همه چیز وجود دارد و حرکت می کند.^{۱۰}

اما اگر کمی در لغت دقیق تر شویم می‌توانیم به مفهوم آن در دنیای تجربه شده به اصطلاح واقعی پی ببریم مفهوم فضا معمولاً در مقایسه با مفهوم مکان بکار می رود. این دو مفهوم تفاوت‌های اساسی با یکدیگر دارند اولین وجه تمایزی که در جریان مقایسه مکان و فضا برجسته است سطح انتزاع این دو مفهوم است. فضا در مقایسه با مکان مفهوم بسیار انتزاعی بوده و به سختی قابل تصور است به طوری درک این مفهوم بدون واسطه درک مکان برای ما موجودات فیزیکی غیر ممکن است.^{۱۱}

از تفاوت های دیگر اینکه فضا عبارت است از همه جا ولی مکان جای معینی است. مکان محتوا دارد ولی فضا نوعی خلا است. مکان دو بعد است در حالی که فضا سه بعدی است. مکان قابلیت

^۷ محمد ، معین فرهنگ فارسی، ج ۱، تهران نگارستان کتاب زرین، ۱۳۸۲، ص ۶۹

^۸ زینب سادات ، حسینی ، بومی سازی در فضای مجازی نشریه فناوری اطلاعات ، اسفند ۱۳۸۵، ص ۵۷

^۹ معلوف، لويس المنجد، تهران اسماعیلیان، ۱۳۶۲، ص ۱۳۴۱.

^{۱۰} سید ابو القاسم، صدر، ، دائرة المعارف معماری و شهرسازی (مصور) ویرایش محسن نیک بخت، تهران: انتشارات

آزاده، ۱۳۸۰، ص ۱۵۶.

^{۱۱} احمد گل محمدی جهانی شدن فرهنگ هویت نشر نی، ۱۳۹۶، ص ۵۵

مرزبندی دارد اما فضا مرکز و نامتناهی است. همچنین از زبان هال می گوید: (مکان ها ثابت می مانند اما فضا می تواند در یک چشم به هم زدن تغییر کند و عوض شود، بنابراین فضا نسبت به مکان مفهومی بسیار گسترده تر و پیچیده تر دارد و شاید همین ویژگی های فضا است که باعث خاص شدن و بوجود آمدن دیگر خصوصیات فضای مجازی شده است).^{۱۲}

واژه فضا از یک ترجمه غیر دقیق و غلط انداز از معادل لاتین آن است. در واژگان

لاتین، مفهوم (Virtuaspace) در مقابل مفهوم (Actual space) مطرح می شود. این مفهوم به غیر ملموس بودن و نامحسوس بودن این فضا در برابر فضایی که همه چیز در آن ماهیت مادی و عینی و سه بعدی دارد اشاره داشته و اصلاً این فضا را (مجاز) در برابر (حقیقت) نمی داند.^{۱۳}

۲-۱-۲- مجازی

مجاز از (ج. و ز) گرفته شده است. لفظ مجاز معنای خود را از لفظ حقیقت گرفته و عکس آن است^{۱۴} و به معنای استعمال لفظ در معنایی غیر از معنای موضوع له آن به شرط وجود علاقه ی معتبری بین معنای حقیقی (موضوع) له و معنای مجازی که لفظ در آن استعمال می شود.^{۱۵} بنابراین در مجاز دو نکته وجود دارد: ۱ - غیر واقع و مخالف حقیقت است ۲ - استعمال لفظ در غیر معنی در موضوع له با وجود قرینه ای که مانع از اراده ی معنی اصلی باشد.

این لغت در فرهنگ لغت معنایی به تنهایی ندارد و در فرم ترکیبی با اسم ها و صفت ها معنا می یابد و معمولاً با وسایل الکترونیکی مثل رایانه و به ویژه اینترنت به کار می رود. البته مجاز را می توان یک امر انتزاعی و ذهنی در نظر آورد اما نکته ی اصلی مجاز بودن است نه مجاز این کلمه گستره زیادی از تعبیر را به خود اختصاص داده اما همان طور که گفته شد حتی با اضافه کردن یک حرف می تواند معنای جدید یابد یا اصلاً معنای خود را از دست بدهد. مجاز گاهی در مقابل امر حقیقی معنی می شود گاهی به عنوان امری و همی و خیالی فرض می شود؛ گاهی در مقایسه با واقعیت محسوس و بدن به کار برده می شود و بعضی اوقات یک امر ذهنی در مقابل امری عینی طرقی می شود. همچنین به کار بردن یک لغت در خارج از معنی اولیه نیز مجاز نامیده می شود. پس فضا با جهانی با خصک مجازی در مقابل فضای جهان واقعی قرار می گیرد که فضای دوم نیز

^{۱۲} همان

^{۱۳} اسید بشر، حسینی، ۱۵۰ هشتک نهضت سواد رسانه ای تهران، رواق اندیشه، ۱۳۹۴ ص ۱۰۷

^{۱۴} مسعود، جبران فرهنگ راند الطلاب بن جاء دار العلم للملایین، ۱۳۸، ص ۶۰۶

^{۱۵} محمد معین فرهنگ معین، ص ۱۵۶

ارسال می‌کنند که بعضی از این کلیپ‌ها و تصاویر آن قدر تحریک‌کننده و مستهجن هستند که علاوه بر جوانان و نوجوانان، بزرگسالان و کودکان را نیز تحریک می‌کنند که این تصاویر و فیلم‌های شهوت‌انگیز و مستهجن باعث بلوغ زودرس در کودکان و نوجوانان می‌شود یا کلیپ‌های تبلیغاتی هستند که افراد را تحریک می‌کنند که به طور آنلاین فلان چیز را خریداری کنید یا این که اگر در فلان کانالی عضو شوید به چه چیزهایی که در زندگیت فکرت را نمی‌کند دست می‌یابی و پول دار میشوی که علاوه بر تأثیری که بر روح و روان نوجوان می‌گذارند بر افکار او در زندگی نیز تأثیر می‌گذارند و روند پیشرفت و تلاش علمی‌ای که این نوجوان در زندگیش پیش گرفته برای دست یافتن به موفقیت‌ها کلاً با دیدن یک کلیپ روند علمی و پیشرفت او تغییر می‌کند چه بسا می‌گوید چرا به خودم زحمت دهم درس بخوانم تا بتوانم شغل و درآمدی داشته باشم در این کانال‌ها عضو می‌شوم و درآمد خیلی خوب و عالی هم کسب می‌کنم که این تفکر موجب می‌شود او ترک تحصیل کند. و به دنبال این راه‌ها برود همچنین ممکن است به خاطر عضویت در این کانال‌ها پیشرفت که نمی‌کند هیچ ممکن است به راه‌های فاسد و خطرناکی که از لحاظ شرعی و عرفی هم مشکل دارد برود و گاهی اوقات نیز عضویت در این کانال‌ها موجب معتاد شدن افراد به مواد مخدر و... نیز بشود. همچنین نوجوانانی که در فضای مجازی سیر می‌کنند وقتی که تبلیغاتی را که کلی هم به تبلیغاتشان رنگ و لعاب می‌دهند تا مشتری را جذب کنند که فلان چیز را خریداری کنید آن‌ها اگر نتوانند آن کالا را خریداری کنند. همیشه حسرت می‌خورند که هم سن و سال‌های ما آن‌ها خرید کرده‌اند اما ما نتوانستیم خریداری کنیم که در این جا موجب می‌شود این فرزندان از والدینشان کناره‌گیری کنند و بر آن‌ها ضد شوند چون والدین به علت این که وضعیت مالی خوبی نداشتند نتوانستند خرید کنند که این وضعیت موجب افسردگی و ناراحتی نوجوانان فراهم می‌آورد. متأسفانه علاوه بر این که فضای مجازی بر روح و روان و روند زندگی افراد تأثیر می‌گذارد بر اندیشه‌ها و اعتقادات افراد نیز تأثیر گذار است در این فضا دشمن تبلیغات سوئی را در مورد ائمه اطهار علیهم السلام و پیامبران، ولایت فقیه، انقلاب اسلامی، عاشورا، علما و آن‌چه که مربوط به دین و مذهب شیعه است می‌کند و برای نوجوانان و جوانان شبهاتی را فراهم می‌کند که در اذهان آن‌ها می‌ماند یا شبهات را به صورت تمسخر آمیز و یا به شکل انیمیشن‌هایی که برای نوجوان جذاب هست ایجاد می‌کند که اگر کسی پاسخ این شبهات را ندهد یا این که خودشان به دنبال پاسخ شبهاتی که در ذهنشان می‌باشد نروند موجب گمراهی آن‌ها می‌شود که این گمراهی در ابتدا ممکن است فقط زبانی باشد ولی بعدها به صورت عملی درآید و در عمل خدا، پیامبران، ولایت فقیه و آن‌چه که مربوط به دین اسلام و مذهب

شیعه هست را منکر شود که این بسیار خطرناک است و تلاش مبلغان دین را می رساند که شبهات را شناسایی و به آن‌ها پاسخ دهند و از انحراف افراد در این فضاها بکاهند. همچنین آسیب دیگری که فضای مجازی بر نوجوانان می زند از لحاظ جسمی می باشد که وقتی افراد معتاد به این فضا شوند و استفاده های طولانی مدت و مفرط از آن کنند علاوه بر آسیب های روحی که می بینند دچار آسیب های شدید از جمله : آسیب های روانی و اعتقادی می شود که این آسیب ها برای سن نوجوانی که سن کمی هست و سن رشد نوجوان می باشد بسیار خطرناک می باشد که این مدیریت خود نوجوانان و والدینشان را میرساند که باید برای استفاده از این ابزارها مدیریت وقت و زمان داشته باشند.

فهرست منابع

۱. علی اکبر دهخدا، لغت نامه زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی تهران، انتشارات دانشگاه ۱۳۷۷، ج ۱
۲. همان، ج ۱۷، ص ۱۸۹۵
۳. آسیب شناسی (Pathology) مبحث مطالعه علل بیماری و عوارض و علائم غیر عادی است که از علوم پزشکی به علوم اجتماعی وارد شده است. عباس آریانپور، منوچهر آریانپور فرهنگ دو جلدی دانشگاهی انگلیسی فارسی، ج ۲ انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۳، ص ۱۵۶۹
۴. محمد علی، حاجی، آسیب شناسی تربیت دینی دانش نامه امام علی علیه السلام زیر نظر علی اکبر رشاد ج ۴، قم دار ال حدیث، ص ۴۳۳ ۱۳۸۷.
۵. اسماعیل، جوهری، صحاح اللغة تحقیق احمد عبد العفور العطار، ج. بیروت: دار العلم للملایین (۱۳۷۶)، ص ۱۳۲۳
۶. ابن منظور، لسان العرب، ج ۹ بیروت، دار الصاد، ۱۴۱۴، ص ۱۶
۷. محمد، معین فرهنگ فارسی، ج ۱، تهران نگارستان کتاب زرین، ۱۳۸۲، ص ۶۹
۸. زینب سادات، حسینی، بومی سازی در فضای مجازی نشریه فناوری اطلاعات، اسفند ۱۳۸۵، ص ۵۷
۹. معلوف، لوئیس المنجد، تهران اسماعیلیان، ۱۳۶۲، ص ۱۳۴۱.
۱۰. سید ابو القاسم، صدر، دائره المعارف معماری و شهرسازی (مصور) ویرایش محسن نیک بخت، تهران: انتشارات آزاده، ۱۳۸۰، ص ۱۵۶.
۱۱. احمد گل محمدی جهانی شدن فرهنگ هویت نشر نی، ۱۳۹۶، ص ۵۵
۱۲. احمد گل محمدی جهانی شدن فرهنگ هویت نشر نی، ۱۳۹۶، ص ۵۵
۱۳. سید بشر، حسینی، ۱۵۰ هشتک نهضت سواد رسانه ای تهران، رواق اندیشه، ۱۳۹۴ ص ۱۰۷
۱۴. مسعود، جبران فرهنگ رائد الطلاب بن جاء دار العلم للملایین، ۱۳۸، ص ۶۰۶
۱۵. محمد معین فرهنگ معین، ص ۱۵۶
۱۶. سید سعید رضا عاملی هویت های فرهنگی قدیم و جدید رمز گشایی تمدنی و معماری سنتی مدرن و ملی فراملی مهستان، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام، شماره ۳۰ پاییز و زمستان ۱۳۸۵، ص ۸۴

۱۷. احمد، لقمانی، از همدلی تا همزبانی با نوجوان چاپ دوم قم بهشت بینش، ۱۳۹۳، ص ۱۴
۱۸. حسین، لطف آبادی، روان شناسی رشد ۲ نوجوانی، جوانی و بزرگسالی تهران، سمت، ۱۳۸۰، ص ۱۳
۱۹. ماسن، پاول هنری، رشد و شخصیت کودک، ترجمه مهشید، یاسایی، تهران، نشر مرکز، کتاب ماده، ۱۳۸۰، ص ۵۳۲
۲۰. روناک، جمشیدی، کیوان کاکابرای تعیین رابطه بین میزان استفاده از فضای مجازی با مشکلات رفتاری نوجوانان، دهمین کنفرانس بین المللی روانشناسی و علوم اجتماعی، ۱۳۹۶، ص ۵.
۲۱. حامد، کمال، محمد، کمال، همان، ص ۱۳۲
۲۲. تورج، فلاح م هنه اختلال اعتیاد به اینترنت روان شناسی و اطلاع رسانی، شماره ۱، ۱۳۸۶، ص ۲۷
۲۳. ابو الفضل، آزادنی، سمیه، سلطانی، همان، ص ۴۸
۲۴. زینب سادات، نوری اعتیاد به اینترنت، قم، انتشارات پرتو خورشید، ۱۳۸۶ احمد امیدوار علی اکبر صارمی، اعتیاد به اینترنت توصیف آسیب شناسی پیشگیری درمان و مقیاسهای سنجش اختلال اعتیاد به اینترنت مشهد تمرین ۱۳۸۱
۲۵. مریم، فرهمند، مقاله دختران و کاربرد اینترنت، سال یازدهم شماره ۴۱، پاییز ۱۳۸۷، ص ۱۴۹
۲۶. علیرضا، غمامی، « خطر سایبر برای کودکان » ماهنامه اصلاح و تربیت سازمان زندانها و اقدامات تأمین و تربیتی کشور، ش ۳۷، ۱۳۸۴، ص ۴۵
۲۷. سعید معیدفر، کرم حبیب پور کتابی و احمد گنجی اعتیاد اینترنتی علل و پیامدهای آن سال شانزدهم شماره رسانه ۳۴۱، ص ۵۵
۲۸. امیرحسین، عبداللهی، تاثیر خانواده در اعتیاد کودکان به فضای مجازی، اولین همایش جهانی سازی حقوق کودکان و نوجوانان از دیدگاه حقوقی و روانشناسی مشهد، موسسه عالی حکیم نظامی قوچان، ۱۳۹۷، ص ۱
۲۹. داود رجبی نیا غرب از رؤیا تا واقعیت (۴) قاب جادو آسیبهای تلویزیون و اینترنت در غرب، قم، ناشر چاپی مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما. جمهوری اسلامی ایران ناشر دیجیتالی مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان ۱۳۸۹، ص ۲۶
۳۰. محمدرضا، سرمدی، شهربانو، الفته، همان، ص ۵۲

۳۱. مهدی، میرزایی، شهناز، میرزایی، سبک زندگی تکنولوژی و خشونت در فضای مجازی، نخستین همایش ملی سبک زندگی و سلامت یزد دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد ۱۳۹۶، ص

۱۳

۳۲. ملیحه رحیم خانی، محمد علی، حاجی ده آبادی، تأثیر فضای مجازی بر خشونت خانگی دومین همایش بین المللی فقه و حقوق وکالت و علوم اجتماعی، همدان، دبیرخانه دائمی کنفرانس، ۱۳۹۷، ص ۹.

۳۳. غرر الحکم، ج ۲، ص ۴۳۷

۳۴. محمد فروهر، سید امیر سخاوتیان هادی عجمی همان ص ۱۷۷

۳۵. قرآن کریم، سوره غافر، آیه ۷۸

۳۶. محمدی حسین، شریف الرضی، نهج البلاغه - چاپ اول رقم، نشر هجرت ۱۴۱۴ ای من ۲۹۲

۳۷. خمینی شرح چهل حدیث، جلد ۱، ۱۳۸۷

۳۸. نراقی، معراج السعاده: ۶۹۴

۳۹. نراقی، جامع السعادات علم اخلاق اسلامی، ج ۳، ۱۳۸۱: ۶۴۰

۴۰. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۷: ۱۱۶

۴۱. کلینی، الکافی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۴۵۵

۴۲. نقی زاده ارتقای سواد رسانه ای زمینه کاهش آسیب‌های اجتماعی نویدید، ۱۳۹۱ ۹

۴۳. حیدری زهرا پور، معصومه سواد رسانه ای و آموزش رسانه ای ۱۳۸

۴۴. اسماعیل، سعدی پور دنیای دیجیتال با تاکید بر نوجوانان، ۱۳۹۳

۴۵. حیدری زهرا پور معصومه سواد رسانه ای و آموزش رسانه ای ۱۳۸۳